

Planter blant Ingebret Aas' 84 midler mot tannsykdommer

Av botaniker Anders Often

I gamle dager var ville planter viktige for tannleger, leger og dyrleger. Erfaring hadde vist at urter kunne virke både legende og bedøvende, og allmenn plantekunnskap var en del av fagopplæringen for disse yrkesgruppene. I dag er dette stort sett slutt, men faghistorisk og etnobotanisk er det interessant å se hvor mange ulike planter som for eksempel har vært brukt som tannmidler.

Det er knapt noen annen, allmenn men forbigående lidelse som kan måle seg med en bankende tannpine. Den fyller hele bevisstheten og gjør alle andre tanker og lyster svake. Og lettelsen etter at tannlegen har fjernet den, er nær-orgasmisk. Man kunne prøve å beskytte seg mot tannplagen med magiske midler. I Sauherad i Telemark ble for eksempel de felte melketennene slått ned i overkanten av kubbestoler for holde tannverk borte (1, 2). Men man prøvde også å finne mer direkte rådgjerder mot plagen, både for å lindre den direkte smerte, og ganske sikkert også for lengst mulig å utsette den grufulle opplevelsen det må ha vært

å få røsket ut verketanna av en håndfast smed – uten annen bedøvelse enn eventuelt en solid slurk brennevin. For den som har lest Emil i Lønneberget, kan historien om verketanna til Lina være en passende illustrasjon – og hennes hysteriske lettelse, med påfølgende slengkast av den råtne tannstubben ut i møkkaugen, etter at smeden har dratt ut tanna med sin fryktinngydende knipetang.

I dag lindrer vel folk flest smertene fra tannpinen setter inn og til man får time hos tannlegen, med en solid dose «Paralgin Forte». Tidligere måtte man ty til folkemedisinske råd. Som levende tradisjon er denne kunnskapen for lengst borte, men den finnes i gamle kildeskrifter. Såkalte «tandmidler» omtalt i nordiske bøker fra middelalderen ble samlet av Ingebret Aas i 1925 (3). Han omtaler i alt 84 rådgjerder. Noen har et animalsk opphav, og med noe tvilsom effekt, som for eksempel nr. 12, «Død mands tand», eller nr. 26, «Harehjerne». Men hele 60 (71 %) av botemidlene er forskjellige plantearter (Tabell 1 A, B). Av disse igjen er 27 eksotiske arter, mens 33 er viltvoksende eller forvillet i Norden (4, 5).

Høeg skriver i 1975 (6) i det mest omfattende, nye verket om norske nytteplanter svært lite om planter mot tannpine. Ut fra innholdsfortegnelsen er det kun én plante som har vært brukt mot tannverk (s. 591): «*Scleranthus annuus*: Var før et middel mot tannverk (Fløsta)». Dette viser at som folketradisjon var denne kunnskapen stort sett tapt før 1920. Høeg samlet stort sett inn folketradisjon etter den tid (6).

De fleste tannmidlene ble tygd, men for noen ble det også anbefalt å gurgle eller lage avkok og skylle munnen med dette. Noen midler skulle også legges på den verkende tanna eller på tannså. Det er naturligvis flest råd mot tannverk, hele 53, men det er overraskende nok 13 råd mot «tannmark». I forhold til de andre rådene som var mot akutte plager, var dette mer av forebyggende karakter da man trodde det var små hvite mark – som regel så små at de ikke var synlige – som forårsaket plagene. At det fra noen frø kom ut en marklignende kime når frøene ble varmet opp, var trolig noe av bakgrunnen for denne troen. Typisk i så måte er bulmeurt *Hyoscyamus niger* (nr. 82, Tabell 1 A).

Stornesle (til venstre) og groblad er to svært vanlige arter som har vært brukt mot flere ulike tannplager.

Tabell 1. Planter brukt mot tannsykdommer (fra Aas 1925 (3) med nummerering herfra). A: Arter som er viltvoksende eller funnet forvillet i Norden fra gammelt av (etter Mossberg 2003, Elven 2005). Totalt 33 planter

	Tannverk	Tannkjøttår	Vond lukt	Løse tenner	Tannmark
1. <i>Agrimonia eupatoria</i> Vanlig åkermåne	x	–	x	–	–
5. <i>Arctium</i> sp. Borre	x	–	–	–	–
6. <i>Filix</i> Bregne-type	x	–	–	–	–
9. <i>Fagus sylvatica</i> Bøk	–	–	x	–	–
14. <i>Juniperus communis</i> Einer	x	x	x	x	–
16. <i>Viola odorata</i> Marsfiol	x	–	–	–	–
23. <i>Plantago major</i> coll. Groblad	x	x	x	–	x
24. <i>Allium schoenoprasum</i> coll. Grasløk	–	–	–	x	–
25. <i>Crataegus</i> sp. Hagtorn-art	–	x	–	–	–
30. <i>Cynoglossum officinale</i> Hundetunge	–	x	–	–	–
33. <i>Hyssopus officinale</i> Isop	x	x	–	x	–
38. <i>Lonicera caprifolium</i> Kaprifol	x	–	–	–	–
40. <i>Malva sylvestris</i> Apotekerkattost	x	x	–	x	–
43. <i>Origanum vulgare</i> Bergmynte	x	–	–	–	–
46. <i>Potentilla reptans</i> Krypmure	x	–	–	–	–
47. <i>Ligustrum vulgare</i> Liguster	x	–	–	–	–
48. <i>Artemisa absinthium</i> Malurt	x	x	–	–	–
50. <i>Chrysanthemum parthenium</i> Matrem	x	–	–	–	–
51. <i>Arctostaphylos uva-ursi</i> Melbær	–	x	–	–	–
52. <i>Potentilla anserina</i> Gåsemure	x	–	–	–	x
55. <i>Urtica dioica</i> Stornesle	x	x	–	x	–
56. <i>Helleborus niger</i> Nyserot	x	–	–	x	–
57. <i>Anchusa officinale</i> Oksetunge	x	–	–	–	–
60. <i>Armoracia rusticana</i> Pepperrøt	x	–	–	–	–
61. <i>Salix</i> sp. Vier, selje, pil	x	–	–	x	–
64. <i>Sorbus aucuparia</i> Rogn	x	x	–	–	–
65. <i>Rosa</i> sp. Rose-art	x	x	–	–	–
69. <i>Achillea millefolium</i> Ryllik	x	–	–	–	–
73. <i>Sinapis alba</i> Hvitsennep	x	–	–	–	x
78. <i>Chelidonium majus</i> Svaleurt	x	x	–	x	–
79. <i>Alnus glutinosa</i> Svartor	x	–	–	x	–
81. <i>Scleranthus annuus</i> coll. Ettårsknavel	x	–	–	–	–
82. <i>Hyoscyamus niger</i> Bulmeurt	x	–	–	–	x

Toleransen for dårlig ånde var ganske sikkert større tidligere, og bare åtte midler er mot dette. Med dagens lett hysteriske hygienekrav og lave toleranse for vond lukt, ville vi knapt ha utstått å føre en samtale med våre forfedre da råttene ånde trolig var nokså vanlig. For ikke å snakke om kyssing.

At tannkjøttssår var vanlig i gamle dager hadde delvis sammenheng med skjørbuk. Før man begynte med potetdyrking, grovt sett fra rundt 1750 (7), var såkalte skorbotiske sår nærmest en folkesykdom (8). Det er da også hele 29 midler mot denne plagen. Kun én art er oppgitt å være et middel mot sprekker i tennene, og det er einer *Juniperus communis* coll. Da denne defekten er

nevnt i såpass liten grad, er den ikke med i Tabell 1. Eieren er for øvrig sammen med groblad den hjemlige arten som er brukt mot flest ulike tannsykdommer.

DISKUSJON • Ja, hva skal man si til dette bortsett fra å være glad for dagens tannrøkt, som har spart oss for et vell av tannplager – men selvfølgelig samtidig vært med på å utradere mye god, gammel «tanntradisjon». Men akkurat i dette tilfellet kan man vel godta dette i bytte mot en smertefri og effektiv behandling; og lengst mulig utsette innkjøp av gebiss. Jeg er i alle fall svært glad for at jeg slipper å prøve å kurere en smerteskjærende

tannpine med å tygge løk eller ingefær.

Det man kan stusse over, er at ikke folkemedisinen i Norge har kjent til mer effektive midler mot tannpine, som opium, cannabis eller andre sterke rusmidler (9). Det er også litt rart at ikke flere viltvoksende norske planter, som smaker bittert eller har en brennende sterk smak, er brukt som tannmidler. Eksempler på slike vanlige norske arter er løvetann, bekkekarse og engkarse.

Det er grunn til å tro at det i folketradisjonen var en noe glidende overgang mellom tannmidler mot plager, og tannråd av mer forebyggende art. Hunstadbråten (2) forteller om tanntradisjon fra Seljord i Telemark hvor det het

Tabell 1. Planter brukt mot tannsykdommer. B. Fremmede arter, totalt 27 planter, som ikke er funnet forvillet i Norden. Totalt 27 planter.

	Tannverk	Tannkjøttsår	Vond lukt	Løse tenner	Tannmark
2. <i>Aloe</i> sp. Trolig en stor lilje-type	x	x	–	–	x
8. <i>Hordeum vulgare</i> Bygg	x	x	x	–	–
10. <i>Cyperus longus</i> Papyrus-type	–	x	–	–	–
11. <i>Dracontea</i> = trolig <i>Dracunculus vulgaris</i>	x	x	–	x	–
18. <i>Galanga</i> -rot = kinarot <i>Kaempferia galanga</i>	x	–	x	–	x
22. <i>Punica granatum</i> Granateple	x	x	–	x	x
28. <i>Aristolochia clematis</i> Holurt	–	x	x	–	x
31. <i>Allium sativum</i> Hvitløk	x	–	x	–	x
32. <i>Zingiber officinalis</i> Ingefær	x	x	–	–	x
34. <i>Verbena officinalis</i> Jernurt	x	x	–	x	–
35. <i>Brassica oleracea</i> Kål	x	–	–	–	–
36. <i>Cinnamonum</i> sp. Kanel	x	–	–	–	–
37. <i>Caparis spinosa</i> Kapers	x	–	–	–	–
39. <i>Nasturtium officinale</i> Karse	x	–	–	–	–
41. <i>Anthriscus cerefolium</i> Kjørvel	x	–	–	–	–
45. <i>Mentha crispa</i> Krusmynte	x	x	–	–	–
54. <i>Caryophyllus aromaticus</i> Nellik	x	x	–	–	–
58. <i>Olea europaea</i> Oliventre	v	x	–	x	–
59. <i>Piper nigrum</i> Pepper	x	x	–	–	x
62. <i>Mentha pulegium</i> Poleimyrte	x	x	–	x	–
63. <i>Portulaca oleracea</i> Portulakk	x	x	–	–	–
66. <i>Rosmarinus officinalis</i> Rosmarin	x	–	–	x	x
67. <i>Ruta graveolens</i> Vinrute	x	x	–	–	–
68. <i>Allium cepa</i> Rødløk	x	x	–	–	–
71. <i>Salvia officinalis</i> Tesalvie	x	x	–	x	x
72. <i>Satureja hortensis</i> Sar	x	–	–	–	–
76. <i>Delphinium</i> sp. Ridderspore	x	–	–	–	–
Totalt antall arter mot hver lidelse*	52	29	8	16	13

* Tabell 1A og B samlet

at «tennene dør av arbeidsløyse». Det ble ansett som bra å tygge på ting, deriblant sisselrot, kvann, grankvae og tobakk. Interessant nok er ingen av disse artene nevnt som midler mot tannsykdommer, så her kan man kanskje snakke om en folketradisjon som hadde et sett av forebyggende rådgjelder, og et sett av kurerende rådgjelder.

Litteratur

1. Steen A. Kunsthåndverk i Norge.
2. Stoler i Norge. C. Oslo: Huitfeldt forlag; 1975. 87 s.
3. Hunstadbråten K. Tenner og tannverk i Telemark i gamal tid. Årbok for Telemark 1984: 43–51.
4. Aas I. 1925. Tandmidlene i de nordiske lægebøger fra middelalderen. [Særtrykk] Nor Tandlægeforen Tid, hefte 6 og 7,

1924 med enkelte rettelser og tilføielser. Oslo: Fabritius & Sønner boktrykkeri; 1924. 90 s.

4. Mossberg B. Stenberg L. Den nye nordiske floraen. Wahlström & Widstrand; 2003. 928 s.

5. Elven R. (red). Johannes Lid og Dagny Tande Lid. Norsk Flora. 7. utgåve. Oslo: Det Norske Samlaget; 2005. 1230 s.

6. Høeg OA. Planter og tradisjon. Floraen i levende tale og tradisjon i Norge 1925–1973. Oslo: Universitetsforlaget; 1975. 751 s.

7. Norheim O, Holmberg M.. Potetboka. Smakebiter av historia til verdens viktigste knoll. Det norske samlaget, 55 s 1993.

8. Alm T. Bruk av skjorbuksurt (*Cochlearia officinalis*) i Nord-Norge. Blyttia 1996 54 (4): 185–92.

9. Rättsch C. 1998. Enzyklopädie der psychoaktiven Pflanzen. Botanik, Ethnop-

harmakologie und Anwendung. 2. Auflage. AT Verlag, Arrau/Schweiz. 941 s.

Adresse: NINA, postboks 736, Sentrum, 0105 Oslo. E-post: anders.often@nina.no